

С. Х. ЛИТВИН (Севастополь)

Історія однієї змови

Збройна боротьба українського народу за власну державність впродовж 1917—1920 рр. не увінчалась успіхом. Від листопада 1920 р. уряд і армія Української Народної Республіки опинились в еміграції. У Польщі почав діяти Державний центр УНР в екзилі¹. Його очолював С. Петлюра, який перебував у Тарнаві (пізніше у Варшаві) на напівлегальному становищі, під чужим ім'ям. Державний центр УНР, насамперед завдяки С. Петлюрі, не припиняв свого існування, лишаючись символом української державності.

Останньою спробою відновити Українську державу збройним шляхом став Другий зимовий похід у листопаді 1921 р., який закінчився трагічно і не приніс очікуваних результатів. Підняти загальноукраїнське народне повстання не вдалося. Невдачі викликали в еміграційних колах обстановку непорозумінь, породжували безпорадність, панічні настрої, політиканство і розлад. Негативно впливало втручання в діяльність українських установ польських спецслужб.

Брали верх особисті амбіції окремих українських політичних діячів. Деякі з них вбачали в С. Петлюрі винуватця програної справи. Опозиційні настрої переростали в плани усунути С. Петлюру з провідного становища в Державному центрі УНР. Особливо наполягали на цьому колишні члени Директорії УНР П. Андрієвський, А. Макаренко і Ф. Швець. Вони неодноразово розповсюджували свої заяви з критикою С. Петлюри, посилали звернення до урядів інших країн про "незаконність" його уряду тощо. Такі дії могли призвести до ліквідації Державного центру УНР. Апогеєм їхньої діяльності стало засідання 8 грудня 1921 р., на якому було ухвалено

рішення про відновлення роботи державного апарату Української Народної Республіки у Відні. Витяг з протоколу засідання та звернення до громадянства було опубліковано у віденській газеті "Український прапор" від 17 грудня 1921 р. Ці документи зберігалися у фонді канцелярії Директорії УНР в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Звернемося до тексту документів:

К о п і я

Витяг з протоколу засідання Директорії Української Народної Республіки, скликаного старшим за віком Членом Директорії А. М. Андрієвським 8 грудня 1921 року

Взявши на увагу:

1. що згідно з законом від 28 січня 1919 р. органом Найвищої влади УНР є Директорія;
2. що утворене Директорією Правительство УНР з причин окупації української території більшовиками перенесло свою діяльність до Польщі, куди вибув також один Член Директорії Симон Петлюра, і що таким чином державний апарат місцем свого осідку має територію Польщі;
3. що внаслідок мирного Ризького договору Член Директорії Симон Петлюра і реформований ним Кабінет Міністрів не мають можливості правної, а останнім часом і фактичної змоги проводити державну роботу, через це державний апарат належно не функціонує; f...]

Ми, уповноважені Трудовим Конгресом, стоячи на ґрунті Закону від 28 січня 1919 р., постановили:

Налагодити роботу Державного центру УНР, виконуючи обов'язки Директорії, зазначені у вищезгаданому Законі, з тим, що відсутні Члени Директорії можуть приєднатися до співробітництва...

*П. Андрієвський, А. Макаренко, проф. Ф. Швець
За Державного Секретаря УНР Тодот Галін-Гафенко*

1921 р. 12 грудня

м. Відень

Референт (підпис) Т. Галін-Гафенко².

Другий документ - • Звернення "До Українського Громадянства У.Н.Р." - є дуже розлогим, а тому доцільно процитувати лише ту частину, що передає його суть:

"Внаслідок ризького договору з Московією тимчасово утворений на польській території державний апарат УНР, яким керував член Директорії С. Петлюра, разом з утвореним ним кабінетом міністрів мусів припинити своє урядування.... Вважаємо необхідним виконувати обов'язки, покладені на нас силою вищевказаної конституції 28 січня 1919 року"³.

Автори цих документів розіслали їх посольствам та дипломатичним місіям УНР, українським партіям, організаціям і товариствам по країнах перебування українських громад. Проте їх розкольницька суть була очевидною і отримала рішучу відсіч. Так, уже 18 грудня 1921 р. посол УНР в Австрії Г. Сидоренко зробив заяву такого змісту до преси:

**"ЗАЯВА Віденського
Посольства УНР (Східної України)**

У зв'язку з надрукованою в "Українському Прапорі" з 17 грудня 1921 р. Ч. 50 заміткою під назвою "Два документи" Посольство УНР в Австрії на підставі постанови Директорії УНР з 15 листопада 1919 р. Ч.1219/Д і постанови Ради Міністрів з 21 травня 1920 р., незалежно за-

тверджених, сим об'являє, що пани Андрієвський, Макаренко і Швець являються за кордоном приватними особами й тому не мають жадних законних прав виступати як урядові особи.

Посол Української Народної Республіки
Перший Секретар Посольства
З оригіналом згідно
Секретар Посольства

Г. Сидоренко
М. Грецький

О. Семенів

В свою чергу, змовники 21 грудня 1921 р. від імені самопроголошеної Директорії за підписом П. Андрієвського віддали наказ з таким формулюванням: "За публічний виступ проти Директорії яко законної влади УНР звільнити посла УНР при Австрійському Урядові Г. Сидоренка з сьогоднішнього числа" ⁵.

Змовники здійснили ще низку розпоряджень, наказів, посадових призначень. Проте вони не мали ні державного апарату, ні структур, ні механізму реалізації своїх задумів, ні підтримки громадянства. До викриття змови долучилися відомі українські діячі, зокрема в. о. Посла УНР у Берліні Уповноважений міністр УНР М. Василько, який 29 грудня 1921 р. писав до Канцлера Австрійської Республіки Шобера: "У Відні перебуває троє українських підданих, які свого часу були членами Директорії Української Народної Республіки, п. п. Андрієвський, Макаренко і Швець. Тоді як перший вже давно виступив з Директорії, два останні вже більше року як були покликані президентом Директорії до осідку Уряду і рішуче не мають жадного права виступати за кордоном як уряд, але мусять уважатися тільки приватними особами. Позаяк п. Макаренко під час свого перебування за кордоном допустився різних фінансових зловживань, то найшов кращим не повертатися до осідку свого уряду і підбив також п. Швеця залишитися з ним у Відні, звідки він нав'язав зносини з закордонними колами, ворожими українській державній ідеї, між іншим, також з більшовиками, і тепер, з матеріальною піддержкою останніх, пробує дискредитувати уряд Української Народної Республіки, тим що разом з Андрієвським, котрий, як вже згадано, взагалі не є більше членом Директорії, хочуть утворити новий український уряд з осідком у Відні.

Нехай мені буде дозволено, перш ніж наш Посол у Відні п. Сидоренко виступить в цій справі більш компетентно перед Вашою Ексцеленцією з вербальною нотою, довести до ласкавого відома Вашої Ексцеленції про це становище, що це підприємство не знайшло, може, серйозної оцінки в Міністерстві Закордонних Справ у Відні, підвладному Вашій Ексцеленції, через брак інформації з нашого боку.

При цій нагоді я не можу не згадати, що це не лише мій уряд, але також переважна більшість українських підданих, які користуються гостинністю Австрії, відчують полегшення, коли не уповноваженим виступам цих трьох панів буде покладено кінець через виселення їх поза межі австрійської території..." ⁶.

Стверджувати про зв'язки Макаренка з більшовиками М. Василько, очевидно, мав підстави. Про це він також писав у листі до міністра закордонних справ Угорщини графа Людвіга Амброзі: "На жаль, існує оправдане підозріння, що б. член Директорії Макаренко спеціально дістає платню з большевицьких російських джерел" ⁷.

Цю підозру про зв'язки А. Макаренка з більшовиками висловив також посол Г. Сидоренко, коли в повідомленні до міністра закордонних справ УНР від 28 грудня 1921 р. з Відня писав, що "злочинна праця названих панів провадиться під очевидним керівництвом агентів радянської України,

доказом чого являється конференція, відбута тут Макаренком з радянським представником у Празі Михайлом Левицьким" ⁸.

С. Петлюра, отримавши інформації щодо самозваної Директорії, написав голові Ради міністрів УНР ґрунтовного листа від 24 грудня 1921 р., в якому, спростовуючи нападки змовників, писав: "Державний центр наш існує, маючи два інтегральних чинника: уряд і військо, та виконує свої функції зносин з чужоземними державами, влада яких офіційно визнає наші посольства і визнає їх за рівноправних представників на рівні з іншими державами... Я глибоко певний, що здоровіша, морально не зіпсута і державно освічена та вихована частина громадянства нашого дасть належну оцінку виступові П. П. Андрієвського, Макаренка і Швеця, не інакше як "новою авантюрою" цей виступ охрестивши... Думаю, що надавати цій справі занадто великого значення було б непотрібним. Слід лише громадянським кругам нашим до відома довести позицію уряду у цій справі" ⁹.

Уряд УНР на своєму засіданні 6 січня 1922 р. констатував протизаконність виступу "Віденської псевдодиректорії" та його шкідливість для інтересів УНР і ухвалив спеціальне повідомлення.

Цей документ також є маловідомим і віднайдений нами у фонді Міністерства закордонних справ ЦДАВОВУ. Водночас він містить детальний виклад усіх тогочасних обставин і висвітлює неправочинність дій змовників. Тому, незважаючи на його обсяги, вважаємо за необхідне також подати його в повному обсязі:

К о п і я

ПОВІДОМЛЕННЯ

Уряду Української Народньої Республіки в справі виступу в м. Відні 8 грудня 1921 року П. Андрієвського, А. Макаренка та Ф. Швеця

8 грудня 1921 року в м. Відні Панас Андрієвський, Федір Швець та Андрій Макаренко, що свого часу вступили до Директорії Української Народньої Республіки, постановили виконувати обов'язки Директорії в цілях налагодження роботи Державного Центру Української Народньої Республіки.

З огляду на це, Уряд Української Народньої Республіки вважає за потрібне освітити державно-правове становище згаданих осіб в зв'язку з значенням виступом.

Ще в листопаді 1918 року, коли настала конечність усунути гетьманську владу, Український Національний Союз в м. Києві обрав для того Директорію в складі В. Винниченка, С. Петлюри, П. Андрієвського та Ф. Швеця.

Повставший народ скинув гетьмана Скоропадського; було скликано Трудовий Конгрес, що мав окреслити шляхи дальшого державного будівництва. Але конгрес не міг здійснити ці завдання, бо в той час з півночі на молоду, що не вспіла твердо організуватися, Українську Народню Республіку напав ворог — московські большевики. Тому Трудовий Конгрес доручив Директорії провадити дальшу боротьбу за українську Державність.

Почалася довга, кривава боротьба, яка точиться й до цього часу. Протягом цієї боротьби в складі Директорії запали такі зміни: з складу Директорії вийшов Голова її В. Винниченко, і постановою Директорії з дня 9 травня 1919 р. на Голову Директорії було обрано члена Директорії Го-

ловного Отамана військ УНР С. В. Петлюру (Вісник Державних Законів. Випуск 37 за 1919 р.).

В травні 1919 р. з складу Директорії вийшов також П. Андрієвський, при чому Директорія в складі Голови Директорії Симона Петлюри та членів А. Макаренка та Ф. Швеця 13 травня 1919 р. ухвалила вважати П. Андрієвського вибувшим з складу Директорії (Вісник Державних Законів. Випуск 39 за 1919 р.).

Того ж травня Директорія за участю А. Макаренка та Ф. Швеця затвердила ухвалений урядом закон про те, що всі постанови і накази Директорії УНР дійсні й законні лише в тому разі, коли в засіданні бере участь та стверджує своїм підписом Голова Директорії Головний Отаман Симон Петлюра (Вісник Державних Законів. Виступ 22 за 1919 р.).

15 листопада 1919 р., з огляду на від'їзд за кордон членів Директорії А. Макаренка та Ф. Швеця Директорія з участю А. Макаренка і Ф. Швеця постановила Верховне керування справами Української Народньої Республіки покласти на Голову Директорії Головного Отамана Симона Петлюру, який іменем Директорії має затверджувати всі закони й постанови, що ухвалені Радою Міністрів. З того часу Голова Директорії С. Петлюра став неухильно виконувати функції Директорії в повному їх обсязі.

Весною 1920 р., в зв'язку з зміною обставин, Рада Народних Міністрів постановою з дня 21 травня 1920 р., затвердженою Головою Директорії, нагадала членам Директорії Макаренку та Швецю про обов'язок їх бути з народом в його визвольній боротьбі, але члени Директорії Макаренко та Швець на заклик уряду на Україну з-за кордону не виїхали.

17 жовтня 1920 р. Рада Народних Міністрів вимушена була винести поновну, затверджену Головою Директорії постанову про те, щоб члени Директорії Української Народньої Республіки Макаренко і Швець повернули з закордону до державної праці, але і після цього члени Директорії Макаренко і Швець продовжували перебувати за кордоном у Відні.

Між тим, державне життя Української Народньої Республіки розвивалося далі, і в процесі цього розвитку, під час перебування уряду УНР в Кам'янці-Подільському, повстав закон з 12 листопада 1920 р. про Тимчасове Верховне Управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці, згідно з яким Голова Директорії Симон Петлюра в цілковитій послідовності з вищенаведеною постановою Директорії з дня 15 листопада 1919р. та усталеною державною традицією, продовжує повнити функції Директорії Української Народньої Республіки (Вісник Державних Законів. Випуск 2 за 1920 р.).

Минуло вже більше двох років, як А. Макаренко та Ф. Швець відірвалися від державного центру УНР. Протягом цих років запали різні обставини в державній роботі Голови Директорії С. В. Петлюри та уряду Української Народньої Республіки, але не було жадного моменту, коли б припинялася їх діяльність. І зараз, як і раніш, Уряд УНР на чолі з Головою Директорії С. В. Петлюрою продовжує провадити свою державну працю, виступаючи за допомогою своїх закордонних представників у всіх державах та країнах в обороні інтересів українського народу, як і в обороні Українського Війська й всіх громадян України. Рівно ж він провадив й проводить внутрішню організаційну діяльність з твердою вірою в близьке визволення України.

Свідомий свого обов'язку перед Українським Народом, Уряд УНР й надалі буде провадити свою відповідальну працю, які б не були для неї тяжкі й невідповідні умови та які б не були спроби до різних деструктивних виступів.

Приймаючи на увагу вищезазначені фактичні, правні й державно-політичні моменти, Уряд Української Народньої Республіки, в повній єд-

ності з думкою Українського громадянства, констатує протизаконність виступу п. п. Андрієвського, Макаренка й Швеця та цілковиту шкідливість цього виступу для інтересів Української Народньої Республіки. З оригіналом згідно.

В. о. Секретаря Ради Народних Міністрів
(підпис нерозбірливо) ¹⁰.

На підставі цього урядового документа Міністерство Закордонних справ УНР розповсюдило серед дипломатичних представництв та урядів інформацію, в якій наголошувалось, що "Андрієвський, Макаренко і Швець мають вважатися приватними особами, без будь-яких на те урядових повноважень і компетенції" ¹¹.

Віденська псевдодиректорія опинилась у становищі повної ізоляції. В доповідній записці міністрові закордонних справ УНР від 5 лютого 1922 р. посол у Відні Г. Сидоренко писав: "На Макаренка, Швеця та Андрієвського звертає українське громадянство все менше уваги, їх просто забувають, не зважаючи на їх авантюриницькі виступи" ¹².

З ініціативи українських політичних партій у Відні 21–23 лютого 1922 р. відбувся Всеукраїнський конгрес, що мав на меті консолідацію українських політичних сил за кордоном, а також накреслення чергових завдань української політики. Ліві групи М. Шаповала та М. Грушевського, М. Чечеля і М. Шрага відмовилися від участі в Конгресі. Спроби Андрієвського, Макаренка і Швеця провести на Конгресі резолюції, чи принаймні поправки супроти Державного центру УНР і С. Петлюри не мали успіху і підтримки. Конгрес продемонстрував єдність устремлень українських партій і підтримку Уряду УНР.

Такі заходи змусили змовників визнати, що їхні наміри зазнали краху. Державний центр УНР залишався об'єднуючим центром української визвольної боротьби, а С. Петлюра — лідером української держави в екзилі.

А. Макаренко і Ф. Швець і далі вважали себе членами Директорії. Щоправда, документів, що свідчили б про якусь їхню діяльність у наступні роки, знайти не вдалося. Тим більше дивною й несподіваною є постанова членів Директорії УНР Макаренка і Швеця (вже без Андрієвського) від 22 січня 1929 р. (Ч. 1) "Про відзначення вояків армії УНР" ¹³ і постанова від цього ж дня (Ч. 2) "Про вшанування і увіковічення пам'яті Симона Петлюри", якою вони ухвалили: "Перші військові відзнаки та ордени Армії УНР, як також і цивільні відзнаки, які будуть видані з нагоди боротьби за УНР в 1917–1926 рр., перше число кожного ордена чи відзнаки надається Симону Петлюрі і пересилається його родині, а по смерті її — на руки Голови Української Держави для передачі й збереження його в Національному Музеї" ¹⁴. У травні-червні 1929 р. вони віддали також накази про підвищення в рангах кількох старшин ¹⁵. Ще належить дослідити, чи вдалося їм реалізувати ці наміри, чи вони так і залишилися "паперовими" рішеннями. Ми ж наведемо ще два цікавих документи: перший -- лист Макаренка і Швеця до генерал-хорунжого В. Петріва від 7 травня 1929 р. з проханням "взяти участь у військовій колегії, яка займеться справою... надання військових рангів старшинам, що мають вислугу років на військовій службі в армії УНР, та переведення загальної реєстрації військовиків на еміграції" ¹⁶, а другий — лист В. Петріва від 29 травня 1929 р., в якому уславлений генерал на цю пропозицію відповів, що "ні один з так званих українських урядів на еміграції не є правним провадити підвищення та нагородження військовиків, не понижуючи поваги до минувшої визвольної боротьби українського народу.

Ніякого правомочного на таку акцію уряду чи угруповання на еміграції без волі Українського Народу, на Україні сушого, створити не можна. Армії Української, як організованого цілого, як на Україні, так і поза нею не існує, тому не можу прийняти жодної участі в будь-якій колегії, яка намагалась би привласнити не належні їй права та провадити підвищення та нагороди, бо вважаю їх творення в настоящій мент шкідливим" ¹⁷.

Можна з певністю стверджувати, що більшість військовослужбовців армії УНР дотримувались такої ж точки зору. Українська державницька еміграція і після підступного вбивства Петлюри підтримувала Державний центр в екзилі, який проніс прапор національно-визвольної боротьби через важкі випробування впродовж довгих десятиліть.

¹ Див.: Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті і матеріали. Ред. Л. Винар і Н. Пазуняк. — Філадельфія—Київ—Вашингтон, 1993. — С. 68.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 3696, оп. 2, спр. 513, арк. 4.

³ Там же, ф. 1429, оп. 5, спр. 6, арк. 5.

⁴ Там же, арк. 3—4.

⁵ Там же, ф. 3696, оп. 2, спр. 513, арк. 5.

⁶ Там же, ф. 1429, оп. 2, спр. 142, арк. 151—152.

⁷ Там же, ф. 3696, оп. 2, спр. 490, арк. 65.

⁸ Там же, спр. 513, арк. 11.

⁹ Там же, ф. 1429, оп. 4, спр. 1, арк. 191—197.

¹⁰ Там же, ф. 3696, оп. 2, спр. 405, арк. 138-139 зв.

¹¹ Там же, спр. 490, арк. 66.

¹² Там же, ф. 1429, оп. 2, спр. 142, арк. 94 зв.

¹³ Там же, оп. 5, спр. 3, арк. 35—35 зв.

¹⁴ Там же, арк. 40.

¹⁵ Там же, арк. 41—44.

¹⁶ Там же, спр. 11, арк. 82.

¹⁷ Там же, арк. 83.